

РОЗДІЛ 11 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.1/8

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/161>

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ТРИБУНАЛІВ У ПРИТЯГНЕННІ ФІЗИЧНИХ ОСІБ ДО МІЖНАРОДНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

THE IMPACT OF INTERNATIONAL TRIBUNALS ON HOLDING INDIVIDUALS ACCOUNTABLE AT THE INTERNATIONAL LEVEL

Зубарева А.С., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри міжнародного права

Львівський національний університет імені Івана Франка

Міжнародні трибунали відіграють важливу роль у притягненні фізичних осіб до міжнародної відповідальності, міжнародного кримінального права та процесу. Ці органи можуть розглядати справи щодо порушень міжнародного права, включаючи воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид. Історії відома діяльність міжнародних трибуналів, серед яких можна виділити: Нюрнберзький та Токійський міжнародні трибунали; Міжнародні трибунали у В'єтнамі, щодо колишньої Югославії та Руанди; Спеціальний трибунал щодо Лівану. У статті розглянуто позитивні сторони міжнародних трибуналів, а саме: боротьба з безкарністю; універсальність правосуддя; усунення прогалів у юрисдикції; забезпечення незалежності та неупередженості судового розгляду; створення правових прецедентів. Також звернуто увагу на принцип комплементарності. Крім того підкреслено, що Нюрнберзький міжнародний трибунал встановив принцип справедливого судового розгляду. Особлива увага приділялась Міжнародному Кримінальному Суду та його ролі для забезпечення міжнародної відповідальності, особливо у російсько-українському збройному конфлікті. У статті наголошується на взаємозв'язку Міжнародного Кримінального суду з Радою Безпеки ООН та названо приклади, коли Рада Безпеки ООН передавала справи прокурору МКС для розслідування. У статті також робиться акцент на важливості багатосторонніх декларацій підтримки МКС і міжнародного кримінального правосуддя різних держав, які на глобальному рівні мають за мету притягнути до відповідальності винних за міжнародні злочини, скоєні в Україні. У дослідженні також наголошується на негативних аспектах, які можуть стати перешкодою для притягнення винних до відповідальності в Україні, зокрема це: перешкоджання Україні збору фактів та доказової бази за злочини, які вже вчинені та вчинятимуться у майбутньому; не здійснення ратифікації Римського Статуту в Україні; ускладнення притягнення до відповідальності вищих політичних та військових осіб, які мають міжнародні захисти; обмін військовополоненими, які засуджені за вчинення військових злочинів тощо.

Ключові слова: міжнародний трибунал, міжнародна відповідальність, міжнародний злочин, принцип комплементарності, юрисдикція, Міжнародний Кримінальний Суд (МКС), Міжнародний Кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії (МТКЮ), Організація Об'єднаних Націй (ООН), права людини.

International tribunals play a crucial role on holding individuals accountable at the international level, international criminal law and proceedings. These institutions are tasked with adjudicating cases involving violations of international law, such as war crimes, crimes against humanity, and genocide. Throughout history, various international tribunals have been established to address such offenses, including the Nuremberg and Tokyo International Tribunals, tribunals for the former Yugoslavia and Rwanda, as well as the Special Tribunal for Lebanon. The article examines the positive aspects of international tribunals, namely: the fight against impunity; universality of justice; closing jurisdictional loopholes; guaranteeing the independence and impartiality of judicial proceedings; and establishing legal precedents. Additionally, it highlights the principle of complementarity as a key aspect worth considering. It was also emphasized that the Nuremberg International Tribunal established the principle of fair trial. Special focus was placed on the International Criminal Court and its pivotal role in upholding international accountability, particularly concerning the Russian-Ukrainian armed conflict. The article underscores the connection between the International Criminal Court (ICC) and the UN Security Council, citing instances where the Council has referred cases to the ICC prosecutor for investigation. It also highlights the significance of multilateral declarations of support for the ICC and international criminal justice by various states. These declarations aim to hold accountable those responsible for international crimes committed in Ukraine at the global level. The study also highlights certain challenges that may become an obstacle to bringing perpetrators to justice in Ukraine, including obstacles such as Ukraine's hindrance of fact-finding and evidence collection for past and potential future crimes, failure to ratify the Rome Statute, and complexities in holding senior political and military officials accountable due to international protection. Additionally, it addresses concerns regarding the exchange of prisoners of war convicted of war crimes, among other factors.

Key words: international tribunal, global accountability, international crime, principle of complementarity, jurisdiction, International Criminal Court (ICC), International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), United Nations (UN), human rights.

Актуальність теми дослідження. Міжнародні трибунали відіграють важливу роль у притягненні осіб, які вчинили міжнародні злочини до міжнародної відповідальності, міжнародного кримінального права та процесу. Ці органи можуть розглядати справи щодо порушень міжнародного права, включаючи воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид. Історії відома діяльність міжнародних трибуналів, серед яких можна виділити: Нюрнберзький Міжнародним трибунал (20 листопада 1945 – 1 жовтня 1946 років) над минулими керівниками гітлерівської Німеччини, як злочинного режиму; Токійський трибунал – Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу над японськими військовими злочинцями (3 травня 1946 – 12 листопада 1948 років); Міжнародний трибунал

розслідування військових злочинів здійснених у В'єтнамі (1967 року); міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії (1993 року); Міжнародний трибунал щодо Руанди (1994 року); Спеціальний трибунал щодо Лівану (2007 року). Діяльність названих трибуналів підтвердила ефективність відповідальності за серйозні порушення міжнародного права, а також відіграла важливу роль для міжнародного правопорядку. Дослідження ролі міжнародних трибуналів для забезпечення міжнародної відповідальності може означати для України вирішення питань, пов'язаних зі злочинами проти людяності, воєнними злочинами та порушеннями міжнародного права, які виникли внаслідок російсько-українського збройного конфлікту на території України, зокрема, починаючи з 2014 року на

території Донбасу та Криму, а після 24 лютого 2022 року – на окупованих територіях.

Метою статті є характеризувати роль міжнародних трибуналів для притягнення фізичних осіб до міжнародної відповідальності.

Стан опрацювання тематики. Питання міжнародних трибуналів та відповідальності у міжнародному праві досліджувались такими вітчизняними вченими, як: Андрейченко С. С., Буроменський М. В., Буткевич А. І., Василенко В. А., Гутник В. В., Зеленська Н. А., Ківалов С. В., Сенаторова О. В. тощо, а також зарубіжними вченими, такими як: Cassese A., Crawford J., Christopher J. Le Mon, Talmon S., Müllerson R., Stigen J. та іншими.

Виклад основного матеріалу. У міжнародному праві важливе місце посідає питання створення системи ефективного правосуддя за найжахливіші міжнародні злочини. У цих зусиллях вагоме місце посідають воєнні злочини, які насамперед, включають серйозні порушення законів і звичаїв війни. Щоб досягти справедливої та неупередженої відповідальності, національні судові установи та міжнародні трибунали повинні доповнювати один одного, враховуючи серйозність і масштаби цих злочинів за межами державних кордонів.

Створення міжнародних кримінальних трибуналів, включаючи Нюрнберзький і Токійський процеси після Другої світової війни, забезпечило основу для розгляду воєнних злочинів у світовому масштабі. Створення Міжнародного кримінального суду (МКС) у 2002 році, ознаменувало важливий перелом у боротьбі за справедливість за найгірші міжнародні злочини, такі як воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид. Тим не менш, Римський статут, який створив МКС, наголошує на важливості національних юрисдикцій у переслідуванні винних у таких злочинах, як і ідея комплементарності [1]. Принцип комплементарності означає те, що національні правові системи за своєю суттю можуть висувати кримінальні звинувачення проти осіб, які вчиняють міжнародні злочини в межах своєї юрисдикції. Міжнародні суди, такі як Міжнародний Кримінальний Суд (МКС), мають втручатися лише у випадках, коли уряди неспроможні або не бажають висунути серйозні звинувачення правопорушникам. Ця ідея підкреслює необхідність глобальної підзвітності при повазі до державного суверенітету [2, р. 421]. Це також сприяє дотриманню основних принципів міжнародного права.

Міжнародні трибунали, такі як Міжнародний кримінальний суд (МКС), стають важливими для вирішення проблем, пов'язаних із притягненням міжнародних злочинців до відповідальності. У міжнародній доктрині визначають такі позитивні сторони міжнародних трибуналів – це 1) **боротьба з безкарністю**, яка полягає у розгляді справ, у яких національні правові системи не можуть або не бажають притягнути до відповідальності винних осіб за міжнародні злочини, оскільки одним із найсильніших стимулів для дотримання міжнародного гуманітарного права є можливість зазнати міжнародного кримінального переслідування; 2) **універсальність правосуддя**, яка полягає у тому, що міжнародні трибунали підкреслюють універсальність правосуддя, пропонуючи місце, де міжнародні злочинці, незалежно від громадянства, можуть бути притягнуті до відповідальності. Це допомагає у створенні міжнародної правової бази, яка перетинає національні кордони та підкреслює колективне зобов'язання спільноти боротися з найсерйознішими міжнародними злочинами; 3) **усунення прогалів у юрисдикції**, яка означає, що міжнародні трибунали заповнюють прогалини в юрисдикції національних судів, якщо вони не можуть переслідувати конкретні злочини або не мають для цього юрисдикції. Це особливо важливо, коли злочини вчиняються поза державними межами або коли держави відмовляються переслідувати певних людей з політичних міркувань;

4) **забезпечення неупередженості та незалежності**, яка означає, що міжнародні трибунали мають функціонувати без політичного тиску на національному рівні, сприяючи об'єктивності у пошуку справедливості. Ці трибунали сприяють справедливому та неупередженому розгляду справ, вирішуючи справи без урахування національних інтересів, що підвищує легітимність міжнародної судової системи; 5) **створення правових прецедентів**, яке полягає у тому, що рішення міжнародних трибуналів створюють правові прецеденти, впливаючи на розвиток міжнародного кримінального права. Це також формує практику для майбутніх судових переслідувань у створенні логічної та послідовної правової бази, яка стосується злочинів проти людяності, геноциду та воєнних злочинів [3]. Тому міжнародні трибунали сформували систему принципів, які утворюють плацдарм для ефективного механізму притягнення до міжнародної відповідальності.

Потрібно зауважити, що МКС, як міжнародний трибунал, має взаємозв'язок із Радою Безпеки ООН. Для прикладу, Радою Безпеки ООН вперше було застосовано дію статті 13(b) Римського статуту [4], згідно чого Рада Безпеки прийняла резолюцію № 1593 і передала ситуацію суданської провінції в Дарфурі до МКС у березні 2005 року [5, р. 266]. Перш, ніж переходити до деталей Резолюції № 1593, необхідно наголосити, що позиція Сполучених Штатів щодо МКС виражала занепокоєння ймовірністю притягнення до відповідальності американських солдатів [6, р. 701, 710]. Крім того, резолюція також була піддана критиці через її формулювання, яке обмежувало повноваження МКС у забезпеченні повної та всебічної справедливості для людей. У той час як Резолюція згідно з пунктом 2 вимагала повної співпраці суданського уряду, а також інших сторін конфлікту, то держави, які не є учасниками Статуту, були виключені з такого зобов'язання [5, р. 230]. Серед науковців існує думка, що беручи до уваги масштабне порушення прав людини, Рада Безпеки ООН могла б накласти подібні зобов'язання на держави-члени ООН [7, р. 3663], однак у зв'язку із політичних міркувань – не використовує такий спосіб залучення міжнародної спільноти.

У Резолюції № 1593, у пункті 7 зазначено, що Організація Об'єднаних Націй не несе жодні витрати, у зв'язку з передачею ситуації в Дарфурі, у тому числі витрати на розслідування та кримінальне переслідування, і що такі витрати покриватимуться учасниками Римського статуту та тими державами, які забажають внести добровільні внески [8]. Якщо звертатися до статті 115 Римського Статуту, Генеральна Асамблея є вирішальним органом, коли справа доходить до надання коштів для покриття витрат, пов'язаних із переданням справи [4], тому є незрозумілим рішення Ради Безпеки ООН не надавати фінансування МКС, коли такі повноваження слід застосовувати Генеральній Асамблеї ООН.

Ще однією передачею Радою Безпеки ООН була справа щодо злочинів у Лівії. Засуджуючи насильство та застосування сили, щоб змусити замовкнути протестувальників у Лівійській Арабській Джамахірії, була прийнята резолюція № 1970 від 26 лютого 2011 року [9]. Це був лише другий випадок після справи в Дарфурі, коли Рада Безпеки ООН передала ситуацію прокурору МКС для розслідування. Менш ніж за тиждень у межах направлення Ради Безпеки ООН, прокурор МКС після попередньої перевірки дійшов висновку про необхідність розслідування ситуації в Лівії [10]. Щодо структури Резолюції № 1970, то вона містила більшість недоліків. Найважливіше те, що швидкість, з якою вона була ухвалена, створила проблему відсутності достатньої інформації щодо фактів, за якими МКС міг би прийняти рішення [11]. Подібно до Резолюції № 1593, Резолюція № 1970 щодо Лівії, відповідно до пункту 5, не накладала жодних зобов'язань щодо співпраці на держави, які не є учасником Статуту [9]. Згідно

з пунктом 6, Рада Безпеки виключила з юрисдикції МКС тих, хто не є учасниками Статуту. Резолюція № 1970 згідно з параграфом 4, навіть обмежує період часу, з якого МКС може розслідувати злочини, тобто з 15 лютого 2011 р., тим самим викликаючи питання щодо намірів Ради Безпеки, яка стоїть за введенням такого обмеження. Можна стверджувати, що, як і Резолюція № 1593 в Дарфурі, Резолюція № 1970 мала більш політичний характер [7, Р. 3664], а не була зосереджена на міжнародно-правовій основі вказаної ситуації.

У своїй промові в травні 2023 року президент України Володимир Зеленський закликав «трансформувати досвід Нюрнберзького трибуналу в нові операційні правила», а також зазначив, що необхідно «продовжити традицію обов'язкового покарання за злочин агресії – як гарантії неповторення такої агресії. Якщо ми хочемо справедливості, ми не маємо шукати виправдань, не маємо посылатися на недоліки наявного міжнародного права. Натомість ми повинні ухвалювати сміливі рішення, які виправлять ці недоліки. Саме це мали на увазі ініціатори Нюрнбергу» [12].

Немає сумніву, що Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі був подією всесвітньо-історичного значення. Це перший успішний міжнародний кримінальний суд, який з того часу відіграв ключову роль у розвитку міжнародного кримінального права. Він мав суттєвий вплив на міжнародні трибунали *ad hoc* (для колишньої Югославії та Руанди), на різні «змішані трибунали» (для Сьєрра-Леоне, Східного Тимору та Камбоджі), а також на формування Міжнародного кримінального суду [13, Р. 2]. Нюрнберзький Трибунал позначився на міжнародному кримінальному процесі і він необхідні процесуальні гарантії для обвинувачених злочинців, однією з яких є право на справедливий судовий розгляд [14, Р. 10–50]. Ключовою особливістю міжнародних трибуналів є те, що вони функціонують «над» будь-якою конкретною спільнотою, слугуючи зовнішнім органом, що виносить суд над діями злочинців [15]. Також варто підкреслити, що міжнародні судові процеси відповідали принципу справедливості судового розгляду і можуть слугувати «зразком для наслідування» для країн, які ще не дотримуються верховенства права [13, р. 19]. Наглядні приклади притягнення міжнародних злочинців до відповідальності стали основним фактором стримування на міжнародній арені.

Також варто зупинитись на ще одному міжнародному суді, а саме: Міжнародному Кримінальному трибуналі щодо колишньої Югославії (МТКЮ). Основне завдання цього органу – це притягнення до відповідальності осіб за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права у колишній Югославії з 1991 року. Таким чином трибунал мав сприяти відновленню та підтримці миру в регіоні. Його предметна юрисдикція охоплювала серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 року, порушення законів і звичаїв війни, геноцид і злочини проти людяності [16, р. 143]. Цей процес також був важливим через те, що МТКЮ створив новаторські прецеденти в міжнародному праві щодо відповідальності за знищення культурних цінностей у цей період, оскільки було доведено масштабне і навмисне знищення культурної спадщини під час збройних конфліктів у Хорватії, Боснії та Герцеговині, й Косово. Дейтонські мирні угоди мали на меті усунути наслідки етнічних чисток, включаючи вирішення проблеми руйнування культурної спадщини країн [17]. Однак, у доктрині наголошують на основних недоліках діяльності МТКЮ, а саме те, що судове провадження зосереджувалось насамперед на індивідуальній кримінальній відповідальності та ролі окремих осіб у міжнародних злочинах, а не на корпоративних чи економічних злочинах. Навіть у випадках, коли фінансування та інші фінансові аспекти розглядалися під час судового розгляду (включно з дослідженням економічної динаміки вчинення масових злочи-

нів), ні національні суди, ні Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії (МТКЮ) не переслідували економічні злочини (МТКЮ мав дуже обмежену юрисдикцію щодо них) [18, р. 83]. Такі фінансові питання, а також уникнення відповідальності за них, можуть спонукати до прямої участі в бойових діях для збереження незаконної комерційної діяльності, таким чином створюючи взаємозв'язки між організованою злочинністю та міжнародною злочинністю.

Після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, яке відбулось 24 лютого 2022 року, варто наголосити на різних формах добровільного співробітництва у сфері міжнародного кримінального процесу. У першу чергу, необхідно звернути увагу на багатосторонні декларації підтримки МКС і міжнародного кримінального правосуддя різних держав, які на глобальному рівні мають за мету притягнути до відповідальності винних за міжнародні злочини, скоєні в Україні.

Позитивним аспектом є те, що 2 квітня 2024 року на конференції «Відновлення справедливості для України», яка відбувалася в Гаазі, представники уряду 44 країн підписали політичну декларацію, в якій йдеться про підтримку створення спецтрибуналу щодо міжнародних злочинів, а також ініціативам щодо використання заморожених активів Росії на користь України. Окрім того, Нідерланди виразили готовність розмістити спеціальний трибунал на своїй території [10]. Міністр Нідерландів Ганке Брюїнс Слот на конференції «Відновлення справедливості в Україні» зазначила, що «початок повномасштабної війни Росії проти України призвів до загибелі та поранення десятків тисяч людей, а ще мільйони людей залишилися переміщеними. Наразі задокументовано понад 100 000 ймовірних міжнародних злочинів. Понад 200 000 будинків, майже 4 000 шкіл і близько 400 лікарень або лежать у руїнах, або сильно пошкоджені. Не кажучи вже про нематеріальну, не задокументовану шкоду, завдану життям українського народу.» Крім того, було наголошено, що Нідерланди виділяють 10 мільйонів євро на підтримку розслідування та прокуратури України [20]. Таким чином, можна засвідчити тверде рішення дружніх до України держав, сприяти міжнародному кримінальному переслідуванню та притягненню винних до міжнародної відповідальності.

Однак, юристи-міжнародники зауважують й на негативних аспектах та труднощах, які можуть стати перешкодою для притягнення винних до відповідальності в Україні. Серед таких називають: 1) перешкоджання Україні щодо збору фактів та доказової бази за злочини, які вже вчинені та вчинятимуться у майбутньому. Це пов'язано із руйнуванням інфраструктури та діяльністю правоохоронних органів, які не завжди можуть ефективно виконувати власні функції; 2) те, що український законодавець й досі не ратифікував Римський Статут, а це сприяє невідповідності законодавства та процесуальних механізмів для діяльності МКС у притягненні винних осіб за міжнародні злочини; 3) винні особи у вчиненні міжнародних злочинів можуть мати політичний або військовий захист, що ускладнює їхню передачу до міжнародних трибуналів або судів [21, р. 27]; 4) Україна активно займається обміном полоненими з Росією, навіть тими, хто був засуджений за вчинення військових злочинів. Така практика може підірвати зусилля щодо забезпечення міжнародної відповідальності [22]. Якщо сконцентруватись на подоланні цих негативних факторів, Україна зможе покращити співробітництво у сфері притягнення міжнародного кримінального судочинства, а також збільшувати шанси на створення спецтрибуналу, який би відповідав рівню історично важливим процесам, на рівні Нюрнберзького чи іншого міжнародного трибуналу.

Висновки. Міжнародні трибунали мають вагомий вплив притягнення фізичних осіб до міжнародної відповідальності. Завдяки їм сформувались механізми

боротьби з безкарністю, встановлено принципи універсальності правосуддя, здійснюється усунення прогалин у міжнародній кримінальній юрисдикції, а також створюються важливі правові прецеденти, які можна з ефективною використовувати для забезпечення міжнародної відповідальності. Для того, щоб Україна змогла безперешкодно та у відповідності з міжнародним правом притягнути винних до відповідальності, потрібно звернути

увагу на такі питання: продовжувати здійснювати фіксацію та збір доказової бази за злочини, які вже вчинені та вчинятимуться у майбутньому на території України; ратифікувати Римський Статут; продовжувати прагнення та ініціювання створення спецтрибуналу для розгляду справ пов'язаних із вчиненням міжнародних злочинів вищими посадовими та військовими особами держави агресора проти України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Stigen J. The relationship between the International Criminal Court and national jurisdictions: the principle of complementarity. Brill. 2008. № 34. P. 533 p.
2. Chaudhary F., Saleem S., Shahid A. War Crimes and the Principle of Complementarity: Balancing National Prosecutions with International Tribunals. *International journal of human and society (IJHS)*. 2024. № 4 (1). P. 421–430.
3. Jones A. Tailoring justice for mass atrocities: The constraints of international law and the ICC's complementarity regime. In *International Law and Post-Conflict Reconstruction Policy*. Routledge. 2015. P. 95–115.
4. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998 р. № 995_588. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
5. Happold M. Darfur, the Security Council, and the International Criminal Court. *The International and Comparative Law Quarterly*. 2006. № 55 (1) P. 266–236.
6. Schabas W. United States Hostility to the International Criminal Court: It's All about the Security Council. (2004) 15 (4) *European Journal of International Law*. 2004. № 15 (4). P. 701–720.
7. Anand A., Nagaveni L., Madaan A., Waraah U. Relationship between the ICC and UNSC – Prosecuting International Crimes. *RES MILITARIS*. 2023. № 13 (2). P. 3660–3667.
8. United Nations Security Council Resolution S/RES/1593, 31 March 2005. United Nations. URL: <http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/85FEBD1A-29F8-4EC4-9566-48EDF55CC587/283244/N0529273.pdf>
9. United Nations Security Council Resolution S/RES/1970, 26 February 2011. United Nations. URL: <http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/081A9013-B03D-4859-9D61-5D0B0F2F5EFA/0/1970Eng.pdf>
10. Hobbs H. The Security Council and the Complementary Regime of the International Criminal Court: Lessons from Libya. *University of Technology Sydney, Faculty of Law*. 2013. № 9 (1). P. 19–52.
11. Trahan J. The Relationship Between the International Criminal Court and the U.N. Security Council: Parameters and Best Practices. *Criminal Law Forum*. 2013. № 24 (4). P. 417–473.
12. Доломанжи А. Зеленський розповів, коли світ зможе побачити Путіна на лаві підсудних у Гаазі. УНІАН: інформаційне агентство. 04.05.2023. URL: <https://www.unian.ua/politics/volodimir-zelenskiy-v-gaazi-shcho-skazav-pro-tribunal-dlya-putina-12244041.html>
13. Fichtelberg A. Fair Trials and International Courts: A Critical Evaluation of the Nuremberg Legacy. *Criminal Justice Ethics*. 2009. № 28 (1) P. 5–24.
14. Smith B., *The Road to Nuremberg*. New York: Basic Books. 1981, 303 p.
15. Koskeniemi M. Between Impunity and Show Trials. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 2002. № 6. P. 1–35.
16. Šimić G. acceptance of international criminal justice in Bosnia and Herzegovina. *Law and Safety*. 2024. № 1 (92). P. 142–151.
17. Zarandona J., Cunliffe E., Saldin M. *The Routledge Handbook of Heritage Destruction*. Routledge. London. 2023. 476 p.
18. Aparac J. Private Military and Security Companies as a Legacy of War: Lessons Learned From the Former Yugoslavia. *Business and Human Rights Journal*. № 9 (1). 2024. P. 77–102.
19. Шварц К. Спецтрибунал для Росії: 44 країни підтримали ідею створення. УНІАН: інформаційне агентство. 03.04.2024. URL: <https://www.unian.ua/world/spectribunal-dlya-rosiji-44-krajini-pidtrimali-ideyu-stvorenniya-12592479.html>
20. Restoring Justice for Ukraine Conference: press statement by Minister Bruins Slot. Government of the Netherlands. 02.04.2024. URL: <https://www.government.nl/documents/speeches/2024/04/02/restoring-justice-for-ukraine-conference-press-statement-by-minister-bruins-slot>
21. Bryant M. *A World History of War Crimes: From Antiquity to the Present*. Bloomsbury Academic. 2021. P. 27.
22. Megumi O. Impact of the Ukraine Conflict on the International Cooperation with the International Criminal Court. *Global Impact of the Ukraine Conflict: Perspectives from International Law*. 2023. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4590956